РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Актуальність. Зміни життя в сучасному світі потребують і змін мети та призначення сучасної освіти. Знижується функціональна значущість і привабливість традиційної організації навчання, передача «готових» знань від учителя до учня перестає бути основним завданням навчального процесу. Вчені-дослідники, вчителі-новатори вважають, що у центрі уваги сучасної освіти мають стати питання розвитку особистості школяра, його творчих здібностей, інтересу до навчання, формування бажання і вміння вчитися.

Мета даної **статті** полягає у висвітленні теоретичних підходів до розвитку пізнавальної активності молодших школярів.

Психологічні особливості молодших школярів, їх природна допитливість, чуйність, особлива прихильність до засвоєння нового, готовність сприймати все, що пропонує вчитель, створюють сприятливі умови для розвитку пізнавальної активності. А що таке *пізнавальна активність*? З психологічної точки зору *пізнавальна активність* – це міра розумового зусилля, спрямована на задоволення пізнавальних інтересів індивіда. Як педагогічне явище, *пізнавальна активність* є двостороннім взаємопов'язаним процесом: з одного боку, це форма самоорганізації і самореалізації учня, з другого – результат цілеспрямованих зусиль педагога в організації пізнавальної діяльності учня.

Для чого ж формувати пізнавальну активність у молодших школярів? Відповіддю на це питання можуть стати слова російського психолога і педагога Л. В. Занкова, який зазначав, що «всебічний розвиток, духовне багатство не може бути досягнуто з примусу. Справжнє духовне багатство складається тоді, коли людина сама тягнеться до знань, до науки, до мистецтва» [7,18].

Пізнавальна активність є основою практично будь-якої діяльності, в тому числі, й навчальної. Для вчителя не є секретом, що низький її рівень стає на перешкоді ефективної організації освітнього процесу, зокрема, і в початковій школі. Як показує практика, знання, отримані в готовому вигляді, як правило, викликають труднощі учнів у їх застосуванні при поясненні спостережуваних

явищ і вирішення конкретних завдань. У такому випадку можна говорити про формалізм у навчанні, у засвоєнні знань, свідченням якого є відрив завчених учнями теоретичних положень від уміння застосувати їх на практиці. Пізнавальна активність сприяє інтелектуальному розвитку дитини, що передбачає не тільки потребу у вирішенні завдань пізнавального характеру, але й необхідність практичного застосовування отриманих знань.

Пізнавальна активність не дозволяє молодшому школяреві «топтатися» на місці, бути залежним, чекати, поки хтось допоможе, покаже, вирішить за нього. Вона «штовхає» дитину до певних самостійних дій: запитати, відшукати певну інформацію, прочитати, написати, зробити. Недарма активні школярі відзначаються і більшою самостійністю як у розв'язанні навчальних завдань, так і у життєвих ситуаціях. Успішність молодшого школяра у його навчальній діяльності також багато в чому залежить від рівня пізнавальної активності. Адже учні, які мають достатньо високий рівень розвитку пізнавальної активності, прагнуть до знань, і, як правило, гарно навчаються.

Таким чином, пізнавальна активність є першорядною умовою формування в учнів потреби в знаннях, оволодіння вміннями інтелектуальної діяльності, самостійності, забезпечення глибини і міцності знань. Окрім того, завдяки своїй пізнавальній активності дитина вступає у практичні, дієві відносини з оточуючим світом, що є умовою її успішної соціалізації. Разом з тим потрібно взяти до уваги, що учні класу мають різну за своїм рівнем розвитку пізнавальну активність: у когось він вищий, у когось – нижчий. Не є сталим цей показник й в окремо взятого учня, оскільки дитина не може з однаковим інтересом ставитись до всіх предметів, які вивчаються в школі, до усіх видів роботи, які пропонує вчитель, до усього того матеріалу, який вивчається. Дитину потрібно зацікавити, тим більше молодшого шкільного віку. Але потрібно розуміти, що цікаве навчання не виключає серйозного відповідального ставлення до нього, вміння старанно працювати, докладаючи певних зусиль, а, навпаки, сприяє цьому.

Дитина молодшого шкільного віку із цікавістю ставиться до всього нового, чого вона ще не бачила або не чула. Вона має потребу отримувати нові знання. Що ж є джерелом такої активності? Звичайно, *інтерес*, який, за визначенням В.

Н. М’ясищева, є не чим іншим, як активним пізнавальним ставленням людини до оточуючого світу. Виходячи з даного положення, можна говорити про існування тісного зв’язку між інтересом і пізнанням, оскільки, за умови наявності у людини пізнавальної здатності і внаслідок неї, інтерес пробуджується, активізується, розвивається.

Інтерес до пізнання є самоцінною сутністю людини. Будучи стійкою рисою характеру, пізнавальний інтерес сприяє формуванню особистості в цілому, оскільки під його впливом активніше протікає сприйняття, гострішим стає спостереження, активізуються емоційна і логічна пам'ять, інтенсивніше працює уява [6, 29]. І, навпаки, із втратою пізнавального інтересу людина перестає реагувати на навколишній світ, у якому живе, що призводить до її деградації, як особистості (*Б. Г. Ананьєв, О. О. Ухтомський*). Стає очевидним, що усіма можливими способами потрібно запалювати в дітях гаряче прагнення до знань і до навчання, тобто розвивати пізнавальний інтерес.

Умовно всі показники, що характеризують той чи інший рівень розвитку пізнавального інтересу, можна об’єднати у три групи:

1. *Показники інтелектуальної активності*: запитання учня, звернені до вчителя; прагнення учнів за власним бажанням брати участь у діяльності, в навчальному процесі; активне оперування школярами набутими знаннями, вміннями та навичками; прагнення поділитися з оточуючими новою інформацією, отриманою з різних джерел за межами навчальної програми.
2. *Показники емоційних проявів*: переживання учнями гніву, страху, обурення радості, смутку, натхнення, задоволення.
3. *Показники вольових проявів*, *регулятивні процеси*, які виражені в особливостях протікання пізнавальної діяльності учнів: зосередженість уваги, застосування різних способів для вирішення складного завдання; прагнення до завершеності навчальних дій; реакція на дзвінок, а також вільний вибір діяльності. [15, 208]:

Сучасні дослідження пізнавального інтересу ґрунтуються на працях Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, В. Н. М’ясищева, Л. В. Занкова, Д. Н. Узнадзе, Г. І. Щукіної. Як стверджують вчені-психологи, за допомогою пізнавального інтересу встановлюються зв’язки суб’єкта з об’єктом. Але

спрямованість індивіда на предмети і явища навколишньої дійсності носить вибірковий характер. У зв’язку з цим далеко не все, з чим зустрічається молодший школяр у житті, викликає інтерес, а лише те, що стає для нього цінним, привабливим, актуальним, значущим.

Що ж сприяє формуванню і зміцненню пізнавального інтересу у дитини молодшого шкільного віку?

1. Максимальна опора на активну мислительну діяльність учня: ситуації рішення пізнавальних завдань, ситуації активного пошуку, ситуації розумової напруги, ситуації суперечливості суджень, зіткнення різних позицій, в яких необхідно розібратися самому, стати на певну точку зору, прийняти рішення.
2. Навчальний матеріал повинен враховувати психологічний, інтелектуальний рівень розвитку як окремого учня так і класу в цілому.
3. Емоційна атмосфера навчання, позитивний емоційний тонус навчального процесу.

На думку М. Ф. Бєляєва [3], І. М. Цвєткова [14], Г. І. Щукіної [15], пізнавальний інтерес у своєму розвитку проходить такі стадії: *цікавість, допитливість, теоретичний інтерес*.

Цікавість – елементарна стадія вибіркового ставлення, що обумовлена тільки зовнішніми, скоріше обставинами несподіваного характеру, що привертають увагу людини і є початковим поштовхом у виявленні пізнавального інтересу.

Теоретичний інтерес пов’язаний як із прагненням до пізнання складних теоретичних питань і проблем конкретної науки, так і з використанням їх як інструменту пізнання. Цей ступінь активного впливу людини на світ, на його перебудову, що безпосередньо пов'язаний зі світоглядом людини, з її переконаннями в силі і можливостях науки. Цей ступінь характеризує не тільки пізнавальне начало в структурі особистості, а й людину як діяча, суб'єкта, особистість.

Але зупинимось на допитливості. Так що ж таке допитливість? У педагогічному словнику *допитливість* визначається як риса характеру особистості, що проявляється у прагненні до широти та глибини знань про навколишній світ і саму себе. Із психологічної точки зору, допитливість – риса

характеру особистості, яка виявляється у постійному прагненні людини до глибшого розуміння суті подій і явищ навколишнього світу. Допитливість є необхідною умовою інтелектуального розвитку людини, успішного навчання свідомого професійного вибору. Якщо для дитини дошкільного віку – це вікова особливість розвитку, то у дітей молодшого шкільного віку формується у процесі навчання шляхом пробудження інтересу до різних навчальних предметів і видів людської діяльності [8,111].

Психологи розглядають допитливість як:

- один з рівнів розвитку пізнавальних почуттів;
- пізнавальну потребу, яка є внутрішнім джерелом пізнавальної активності індивіда (*зовнішніми джерелами є потреби соціального характеру*).

Отже, з одного боку, допитливість породжує пізнавальну активність, але, разом з тим, підвищення рівня пізнавальної активності зміцнює і поглиблює допитливість.

Одним з найважливіших критеріїв педагогічної майстерності в сучасній психології вважається результативність роботи вчителя, яка проявляється в стовідсотковій успішності школярів і таким же їхнім інтересом до предмету [1, 38]. Як показали психолого-педагогічні дослідження, якщо першокласників цікавлять окремі явища і факти, то учні третього – четвертого класу проявляють інтерес до причинно-наслідкових зв’язків. У дівчаток пізнавальна активність вища, ніж у хлопчиків. Але не менш важливо знати, що криється за цим інтересом, тобто якими є мотиви учіння дітей.

Так, в учнів першого класу переважає зовнішня навчальна мотивація. Дитині, що тільки-но переступила поріг школи, подобається бути у статусі учня, їй подобається новенький портфель і форма, її приваблює класна кімната. А ще їй хочеться бути схожою на старших дітей, які вже не один рік навчаються у школі та не відстати від своїх однолітків, які стали школярами. Але новизна шкільного життя проходить, а з нею у деяких першокласників зникає й бажання йти до школи. Чому? Психологи аргументують виникнення такої ситуації недостатньою увагою до формування внутрішньої навчальної мотивації дитини з боку вчителя

та батьків. Формування внутрішньої навчальної мотивації має свою закономірність і проходить кілька етапів:

- формування інтересу до процесу навчальної діяльності;
- формування інтересу до результату діяльності;
- формування інтересу до змісту навчальної діяльності.

Як бачимо, в основі зовнішньої мотивації лежать соціальні мотиви, а внутрішня мотивація ґрунтується на мотивах пізнавального характеру.

Внутрішня навчальна мотивація є важливим новоутворенням, оскільки допомагає дитині швидко засвоювати нові знання, легко вчитися, отримувати задоволення від навчального процесу. Але, як відомо з досліджень Л. І. Божович [4], діти молодшого шкільного віку у процесі учіння майже не покладаються на внутрішні мотиви, оскільки, у силу свого психічного розвитку, не усвідомлюють у повній мірі практичну цінність знань, мету навчання. Їх навчання у більшій мірі супроводжується соціальними мотивами. Отже, пізнавальні мотиви в цей час не є провідними, оскільки мають низьку спонукальну силу. Саме тому одним з основних завдань вчителя є робота, спрямована на формування у молодших школярів внутрішньої мотивації навчання, а, значить, і пізнавальної активності в процесі навчальної діяльності.

Учені визначають два шляхи активізації пізнавальної активності учнів: *екстенсивний* та *інтенсивний*. Причому, їх сутність різна, а кінцева мета – одна і та ж: виховання освіченої, високоморальної, творчої, соціально активної особистості, здатної до саморозвитку. *Екстенсивний* шлях розвитку пізнавальної активності реалізується, насамперед, через збільшення кількості навчальних дисциплін та обсягу знань, який повідомляється учням. *Інтенсивний* передбачає зміну самої структури навчальних програм та інтенсифікацію методів навчання, за яких діяльність учня носить продуктивний, творчий, пошуковий характер. На нашу думку, цей шлях є ефективнішим, оскільки, по-перше, ґрунтується на особистісно зорієнтованому та індивідуальному принципах навчання і враховує особистісну потребу, позицію, здатність учня в навчальній діяльності. По-друге, наявність можливості проявити в учінні розумову самостійність, ініціативу – необхідна умова для виникнення пізнавального інтересу і пізнавальної

активності. По-третє, застосування вчителем на уроці активних методів навчання пришвидшує процес виникнення пізнавального інтересу.

Разом з тим, як показує практика, активізація пізнавальної активності екстенсивним шляхом створює стресову ситуацію як для учнів, так і для вчителя, веде до зниження якості освітнього процесу. У зв'язку з цим В. О. Сухомлинський [11] радив учителям не прагнути розповісти на уроці усе, що знають, адже за такого підходу під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і пізнавальний інтерес. Завжди має залишатися щось недомовлене, що спонукатиме дитину повернутися до того, про що вона дізналася.

Найважливішою рушійною силою навчання, що стимулює пізнавальну активність учнів, є протиріччя між знанням і незнанням, стверджував відомий вітчизняний дидакт М. О. Данилов [5]. Це протиріччя виникає, коли вчитель ставить перед учнями такі завдання, створює такі ситуації, вирішення яких вимагає від молодших школярів активної пошукової діяльності, нових знань, умінь. Цікавою є тільки та робота, яка вимагає постійної розумової напруги. Легкий матеріал, який не вимагає від дитини такої напруги, не викликає у неї інтересу. Отже, ще однією умовою виникнення пізнавального інтересу є подолання труднощів у навчальній діяльності. Але трудність навчального матеріалу і навчального завдання призводить до підвищення інтересу тільки тоді, коли ця трудність для посильна, переборна, тобто є такою, що дитина в змозі самостійно її подолати, інакше інтерес швидко падає [2].

Хочеться зазначити, що стійкість допитливого ставлення дитини до дійсності залежить від того, культивують дорослі це ставлення до навколишнього чи гасять його своїм зневажливим ставленням до питань дітей та небажанням відповідати на них. Допитливість починає проявлятися в ранньому віці, коли дитина починає ставити мамі перші питання. Ось тоді треба батькам не відштовхувати дитину, а відповідати на поставлені нею питання. Щоб у таких дітей допитливість не згасала і в школі, потрібно, щоб цей активний інтерес до навколишнього підтримувався і спрямовувався як педагогами, так і батьками. «Відповідайте дітям також і на свої запитання, і тоді прийде час, коли в них з'являться запитання», - наголошував Симон Соловейчик [10].

У рамках сучасних підходів до розвитку пізнавальної активності молодших школярів головним критерієм уроку повинна стати включеність у навчальну діяльність усіх без винятку учнів на рівні їхніх потенційних можливостей, спілкування у режимі діалогу, співробітництва, спільної діяльності. С. Л Рубінштейн зазначав: «для того, щоб учень по-справжньому включився в роботу, потрібно зробити поставлені в ході навчальної діяльності завдання не тільки зрозумілими, але і внутрішньо прийнятими їм, тобто щоб вони придбали значущість і знайшли, таким чином, відгук і опорну крапку в його переживанні. Рівень свідомості істотно залежить від того, наскільки особистісно значущим для учня виявляється те, що об'єктивно, суспільно значуще» [9, 81].

Хочеться також зазначити, що молодший школяр є учасником навчальної діяльності, результати якої оцінюються значущими дорослими. Оцінка дитини як гарного чи поганого учня, тобто її шкільна успішність, також має вплив на пізнавальний інтерес, пізнавальну активність. К. Д. Ушинський стверджував, що інтерес учня до навчання підтримується успіхом. На його думку інтерес прокидається лише тоді, коли є натхнення, яке з'являється від успіху в процесі оволодіння знаннями. Дитина, яка ніколи не пізнала радості праці в навчанні, не відчула гордості від того, що труднощі подолані, втрачає бажання й інтерес навчатись [12,150]. Тому першочерговим завданням вчителя К. Д. Ушинський вважав необхідність дати дітям можливість досягти успіху у навчанні, відчути радість від своєї праці, пробудити в їхніх серцях почуття гордості за свої досягнення і за самого себе.

Висновки. Стратегія вчителя, що створює активну пізнавальну атмосферу, полягає не тільки у використанні нових технологій навчання, але і в переорієнтації свідомості учня: учіння із щоденного примусового обов'язку має стати частиною пізнання дитиною дивовижного навколишнього світу.

Література:

1. Аминов Н. А. Диагностика педагогических способностей. – М., 1998.
2. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: Учебное пособие для студентов. М.: МГППУ, 2004.
3. Беляев М. Ф. Основные положения психологии интереса // Ученые

записки Иркутского педагогического института. – Вып. V. – 1940.
4. Божович Л. И. Избранные психологические труды. М., 1995.
5. Данилов М. А. Процес навчання в радянській школі. – М., 1960.
6. Дейкина А. Ю. Медиаобразование и развитие познавательного интереса дошкольника. Бийск: Изд-во НИЦ Бийск. педагог. гос. ун-та им. В. М. Шукшина, 2002.
7. Занков Л. В. Розвиток школярів в процесі навчання. – М., 1967.
8. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. 1. М.: Педагогика, 1989.
10. Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. – К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006.
11. Сухомлинский В. А. О воспитании. – М., 1985.
12. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии: В 2 т./ К.Д.Ушинский. – М., 1950
13. Харрисон С. Счастливый ребенок. М.: ООО Издательский дом «София», 2005.
14. Цветков И. М. Интерес и динамика его развития у учащегося // Ученые записки Ярославского педагогического института. – 1944. – Вып. 1.
15. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. — М.: Педагогика, 1988.